

ELS FENÒMENS DE COLOR DE LA VOCAL A FINAL EN L'ESTABLIMENT I LA DIFUSIÓ DE L'ESTÀNDARD ORAL CATALÀ

Ricard Herrero

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Universitat de València, España

Resum: En aquest treball s'analitza la valoració ortològica de l'harmonia vocàlica en valencià i la neutralització de /a#/ com a [ɛ] en català nord-occidental en l'establiment i la difusió de l'estàndard oral. Per a dur a terme aquest propòsit hem revisat les obres de caràcter gramatical i normatiu de les institucions lingüístiques, així com els treballs i els llibres d'estil que s'encarreguen de l'establiment d'un model referencial de la llengua per als mitjans de comunicació oral, concretament per a les televisions i les ràdios de tot l'àmbit lingüístic. L'examen de les obres ens permet constatar que hi ha tres grans moments que defineixen la consideració normativa d'aquests fenòmens, que van des del rebuig frontal dels processos fonològics per considerar-se excessivament dialectals fins a la plena admissió en el model referencial oral, passant per un segon estadi caracteritzat per restriccions de formalitat i de territorialitat.

Paraules clau: harmonia vocàlica, neutralització de /a/ final, estàndard oral, ortologia, llenguatge als mitjans.

COLOR PHENOMENA OF THE WORD-FINAL A VOWEL IN THE CODIFICATION AND DIFFUSION OF THE SPOKEN STANDARD CATALAN

Abstract: This paper analyses the orthological evaluation of vowel harmony in Valencian Catalan and the neutralisation of /a#/ as [ɛ] in North-Western Catalan in the codification and diffusion of the oral standard language. To achieve this objective, we have reviewed the grammatical and language standardization works of linguistic institutions, as well as the papers and style guides that are responsible for establishing a referential model of the language for the oral media, specifically for television and radio stations, throughout the linguistic Catalan domain. An examination of the works reveals three major phases that define the orthological consideration of these phenomena, ranging from the outright rejection of the phonological processes as excessively dialectal to full acceptance into the oral referential model, with an intermediate stage characterised by formality and territorial restrictions.

Key words: vowel harmony, neutralisation of final /a/, spoken standard, orthology, media speech.

1. ELS FENÒMENS DE COLOR DE A FINAL EN CATALÀ

Els fenòmens de color de la vocal a final són ben coneguts en català.¹ En valencià, concretament, el més conegut és el de l'harmonia vocàlica, d'acord amb el qual les e i o obertes tòniques escampen els trets fonològics de color [Palatal] i [Labial] a la vocal baixa posttònica final del mot, de manera que *terr/a/* i *cos/a/*, per exemple, esdevenen *terr[ɛ]* i *cos[ɔ]*, respectivament. Aquesta descripció es correspon amb el model prototípic, el més estès, però també s'han descrit varietats que presenten el fenomen de manera restringida, és a dir, sols amb una vocal, /ɛ/ o /ɔ/, com a detonant del procés (Jiménez, 2001; Herrero, 2023). Tot i que no és un tret generalitzat en valencià, és bastant sistemàtic en valencià meridional i alacantí (Herrero, 2022).²

En altres varietats del domini lingüístic existeixen altres fenòmens d'acoloriment d'aquesta vocal, com la neutralització de a àtona final com a [ɛ] (*i. e.*, *aigu[ɛ]*, *esco[ɛ]*) d'una part important del català nord-occidental, que apareix amb independència del timbre de la vocal prèvia (Veny, 1982). Al costat d'aquesta neutralització amb resultat palatal —que és la majoritària al Segrià, la Noguera, les Garrigues i la població de Fraga, i parcialment, amb

¹ Aquest treball forma part dels projectes PID2020-113971GB-C21 i PID2023-150846NB-C31 —finançats per l'Agència Estatal de Investigació del Gobierno de España i pel FEDER—, i del grup de recerca Variació, canvi lingüístic i ús (Vacàlic+; GIUV2013-137) de la Universitat de València.

² En altres varietats del domini apareixen diferents processos d'harmonia vocàlica, com la de *m[ɨ]lic (melic)* de moltes varietats occidentals i orientals o la d'*hom[o] (home)* del mallorquí —v. Jiménez i Lloret (2011) i Puigròs (2001)—. En aquest treball, però, ens centrem únicament en els processos que afecten la vocal /a/ final.

To cite this article: Herrero, R. (2025). "Els fenòmens de color de la vocal a final en l'establiment i la difusió de l'estàndard oral català". *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 20, 44-55. <https://doi.org/10.4995/rilya.2025.22366>

Correspondence author: ricard.herrero@uv.es

major o menor vacil·lació, a la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Priorat i el Montsià— també s'han descrit varietats tradicionals, sense una distribució clara, que neutralitzen /a#/ com a [ɔ ~ o], amb un matís posterior o labial, o que no mostren cap tret de color en la vocal final, *i. e.*, [a]. En aquest sentit, sembla que en l'àrea d'influència de Lleida el fenomen es manté amb una vitalitat encara constatable, però que en les àrees més allunyades de la ciutat, les zones transicionals cap a la zona oriental i les varietats que presenten /a#/ amb matís posterior o labial, la vocal baixa postònica final tendeix a realitzar-se com a [a], és a dir, sense tret de color o, fins i tot, com a [ə] per un procés d'orientalització —*v.*, p. ex., Cubells (2018) per a una revisió de la distribució dels fenòmens en català nord-occidental i Valls (2008, 2018) per a la recessió del tret emmarcada en el procés d'orientalització—.

En el País Valencià s'ha descrit també aquesta neutralització en les varietats tortosines del Baix Maestrat i en les més tradicionals de Sueca i Oliva, per exemple, tot i que també es pot produir amb resultat labial (*i. e.*, *terr*[ɔ], *fir*[ɔ]), com en moltes varietats tradicionals de la Safor. Les neutralitzacions de /a#/ de les varietats valencianes, això no obstant, tant les de resultat palatal com les de labial, presenten una recessió important en favor de [a], en oposició al fenomen harmònic, que manté una vitalitat considerable (Bataller Grau, 2018).

En aquest treball ens proposem examinar la consideració ortològica o ortoèpica (que emprem com a sinònims) dels fenòmens de color de a final —harmonia vocàlica i neutralització de /a#/ com a [ɛ]— en la configuració de l'estàndard oral català. La coexistència dels dos processos en moltes varietats, la possible relació diacrònica dels fenòmens i el tractament anivellat que reben en la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, 2016) ens empenyen a fer una revisió paral·lela dels trets.

Per a aconseguir aquest objectiu estudiarem, d'una banda, les obres de referència de les institucions normatives i treballs acadèmics d'especial rellevància social. De l'altra, analitzarem com han estat tractats els processos de color d'aquesta vocal tant en els llibres d'estil dels mitjans de comunicació dels dominis harmònics i neutralitzadors com per altres treballs dedicats, precisament, a la configuració dels models lingüístics per als productes audiovisuals i radiofònics.

2. ELS TRETS DE COLOR DE A FINAL I LA NORMA ORAL

En la primera part d'aquest treball estudiarem les obres acadèmiques que defineixen l'estàndard oral o que han contribuït a la noció de norma oral aplicada al català occidental. El seguiment de la consideració normativa dels fenòmens es pot fer a partir de tres grans moments: el de les primeres anotacions, que arregen, bàsicament, els estudis gramaticals anteriors a la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. 1, Fonètica* (IEC, 1990), el període que conté tant l'esmentada *Proposta* com la *Gramàtica normativa valenciana* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL, 2006) i, finalment, el que s'obri amb la *Gramàtica de la llengua catalana* (IEC, 2016).

2.1. Les primeres anotacions

Fabra “no arribà a configurar mai un corpus ortoèpic en sentit estricte, sinó que més aviat aportà orientacions i observacions sobre pronúncia a l'hora d'establir la codificació ortogràfica, que era el seu objectiu prioritari” (Carrera-Sabaté i Creus, 2015:19). De la lectura de les *Converses filològiques*, on trobem indicacions esparses d'oralitat, no podem inferir quin hauria estat el seu criteri ortològic respecte dels processos que ens ocupen, perquè si bé “partia del principi general d'evitar, tant com fos possible, un divorci entre la llengua escrita i la parlada” (Castellanos, 1990:85), “[e]n altres converses cal interpretar que de vegades grafia i pronúncia van per camins diferents” (Creus, 2012:275). En qualsevol cas, no hi ha cap valoració dels fenòmens de color de /a#/ en les seues gramàtiques.

L'ortologia del català, no obstant això, ja havia estat tractada abans de la codificació fabriana per Milà i Fontanals, sovint en referència a l'ortografia i especialment centrada en l'oposició de [b~v] i el manteniment de les vocals àtones [e, o], entre d'altres (Rossich, 2011). Tot i que no hem trobat comentaris específics per als fenòmens d'acoloriment de /a#/, entenem que el desig de correspondència entre so i grafia que dominava el model ortològic que propugnava —“Nosaltres creyem que qualsevol sia lo sistema ortogràfic que s'accepte, á ell se deu acomodar la pronunciació” (Milà i Fontanals, 1890:563)— condemnaria l'articulació de la vocal baixa final amb trets de color.³

³ La gramàtica de Fullana (1915) —d'ortografia prefabriana— fou la primera a presentar una valoració d'aquests trets. Per al frare franciscà, l'harmonia és “la pronunciació més lògica” (p. 20), en contraposició amb la neutralització de a final —concretament la que es produïa amb resultat labial [ɔ] de, per exemple, Cocentaina—, que és considerada “un gran defecte” (p. 21).

La primera gramàtica postfabriana que valora els fenòmens de color de /a#/, tant l'harmonia vocàlica com la neutralització de *a* final com a [ɛ, ɔ], és la *Gramàtica valenciana* de Sanchis Guarner (1950), que els situa entre els "Principals defectes comarcals" (p. 75).⁴ Aquesta condemna dels fenòmens no apareix, però, en la gramàtica de Salvador (1951), publicada un any abans, tot i que el pròleg per a la segona edició ens permet constatar que la valoració que en fa no difereix de la de Sanchis Guarner, atès que no estudia

"les terminacions verbals i nominals del Maestrat, ni altres pròpies del parlar xativenc i algunes alacantines, [perquè] no són, per ara, cap destorb al desenvolupament normal del valencià escrit [...] No obstant, l'apitxat i altres pronúncies subdialectals inadmissibles, així com els vicis de pronunciació i els fonetismes castellans, els combatem perquè són un dany per a la puresa i la riquesa dels fonemes [...]" (Salvador, 1952:12)

Entenem, doncs, que per a Salvador tant la neutralització de *a* final que apareix en part de les varietats valencianes del tortosí com l'harmonia vocàlica formen part d'aquestes *pronúncies subdialectals inadmissibles*. A banda d'aquests treballs de Sanchis Guarner i de Salvador, les gramàtiques anteriors de Revest (1930) i de Marvà (1932), i les posteriors de Valor (1973, 1977) i Badia i Margarit (1994), per exemple, no dediquen cap judici explícit al color de la vocal final.⁵ Finalment, tot i que la *Gramàtica valenciana* de Lacreu (1995) tampoc no inclou cap valoració sobre el fenomen de color de les varietats valencianes, el seu *Manual d'ús de l'estàndard oral* (1990, 2017 [11a ed.]) arrecplega el judici de Sanchis Guarner i limita als nivells informals les assimilacions de la *a* final.⁶

2.2. De la Proposta a la Gramàtica normativa valenciana

És en aquesta etapa quan, en un document institucional —la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. 1, Fonètica* (IEC, 1990. A partir d'ara, *Proposta*)—, apareix el que podríem anomenar la doble restricció del tret oral que es pot considerar dins del quadre estàndard: la de tret d'ús general vs. ús restringit i la d'àmbit formal vs. informal. En general, la segona restricció no suscita massa dubtes, mentre que la primera resulta un poc més ambigua d'acord amb la redacció del document i la interpretació majoritària que se n'ha fet.

La *Proposta* de l'Institut assenyala que un tret estàndard es considera d'àmbit general quan apareix, almenys, en dos dels cinc grans dialectes del català, deixant de banda l'excepció d'alguns fenòmens específics del central que, "atenent al pes demogràfic i cultural d'aquest dialecte" (p. 12), són considerats generals. Els fenòmens restringits són els característics d'un dialecte proveïts de prestigi en el seu àmbit. Tot i que la publicació de l'IEC presenta la possibilitat que el locutor, quan es dirigeix a la totalitat del domini o a una àrea que no és la pròpia, "pugui continuar emprant determinats trets de la seva modalitat dialectal" (p. 11), el text afegeix unes quantes línies més avall que els trets restringits "són recomanables quan la locució va dirigida a un auditori lingüísticament uniforme" (p. 12). En aquest sentit s'ha entès majoritàriament que davant d'un auditori heterogeni o lingüísticament divergent respecte del de l'emissor i en locucions d'abast general el tret no restringit hauria de ser el prioritari (vegeu, per exemple, Castellanos, 1994; Solà, 1999; Uldemolins, 2018, entre d'altres). Així, per plantejar un exemple, el locutor productor del tret α, no desprestigiat però d'àmbit restringit, podrà fer ús d'aquest tret si l'auditori amb què compta és uniforme quant a la producció del tret α, però no si l'auditori és heterogeni.

La proposta fonètica de l'IEC (1990) caracteritza la neutralització de *a* final com a [ɛ] de bona part de les varietats nord-occidentals com un tret oral d'àmbit restringit apte per a registres informals (p. 14). Seguint les premisses anotades, un locutor de Lleida, per exemple, podria pronunciar *terr[ɛ]* en una entrevista a Lleida TV, però hauria de prioritzar la producció de *terr[a]* a TV3, atès que, per definició, aquesta televisió es dirigeix a tot el domini i cal, per tant, prioritzar la forma d'abast general que resulta del procés de reducció vocàlica en català occidental. Paral·lelament, fent un exercici d'hipòtesis, ja que en la *Proposta* no es fa esment de l'harmonia del valencià, un locutor de la comarca valenciana de la Costera podria pronunciar *terr[ɛ]* a Xàtiva TV, en un programa que permet una locució més informal, però no a À Punt o TV3.

En qualsevol cas, des del diari *Avui*, Solà (1999:195-199) es mostra aviat contrari a la caracterització d'aquesta neutralització del nord-occidental com a "vulgar o pròpia d'una zona molt concreta"; al seu parer, aquest procés fonològic s'ha de tractar "com un fenomen estàndard" (originalment: *Avui*, 24-11-1994), no necessàriament restringit a "l'àmbit del dialecte on es localitza" (originalment: *Avui*, 1-12-1994), un apunt que, com veurem, sembla que s'ha imposat en les publicacions acadèmiques més recents i, especialment, en els llibres d'estil de la ràdio i la televisió de Catalunya.

⁴ Prèviament, Gili i Gaya (1931:3) inclou en l'estudi fonètic del parlar de Lleida el tret d'*esco[ɛ]* en descriure "la pronunciació més vulgar, i no pas la de les gents més o menys lletrades, [...] especialment atreta per les formes del parlar barceloní", afirmació que ens permet observar el judici ortològic del tret per part de l'autor.

⁵ Valor (1973) confirma que en la vocal /a#/ de l'occidental "los matices de palatalización y velarización se producen normalmente en toda la zona lingüística" (p. 13). En la versió catalana, Valor (1977) suma a la palatalització i a la velarització de /a#/ els efectes de l'assimilació, fenòmens que "es solen produir amb relativa uniformitat en tota la nostra zona lingüística" (p. 21), sense una condemna explícita dels trets, potser perquè prové d'una zona on els fenòmens de color de /a#/ són bastant generalitzats.

⁶ Entenem, però, que Lacreu ha canviat de criteri. D'acord amb les seues declaracions, arrecplegades pel diari Levante – EMV (Bouali, 2019) amb motiu de la incorporació de models de pronunciació en el *Diccionari normatiu valencià* (AVL, 2014), hi ha particularitats fonètiques de determinades varietats valencianes, com l'harmonia vocàlica, que no apareixen al diccionari, però que "són pronúncies plenament legítimes que no s'han de corregir [...]".

En l'àmbit estrictament valencià, la *Guia d'usos lingüístics. 1, Aspectes gramaticals* de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, IIFV (Cuenca i Pérez Saldanya, 2002. *GUL* a partir d'ara), arreplega tant les consideracions de Sanchis Guarner i de Lacreu com les restriccions territorials i de registre de l'IEC (1990) i qualifica l'harmonia com a admissible en el model estàndard amb les mateixes restriccions que la *Proposta* reservava per a la neutralització de *a* final. Tot i això, el to que es desprèn de la *GUL* s'allunya de l'oposició frontal de Sanchis Guarner i Lacreu, per la qual cosa considerem que hi ha un pas lleuger en el reconeixement del tret genuí d'una part important de les varietats valencianes.

Un pas més significatiu en la consideració del fenomen harmònic apareix en la *Gramàtica normativa valenciana* de l'AVL (2006; a partir d'ara, *GNV*). Com en el document fonètic de l'IEC (1990), l'Acadèmia Valenciana de la Llengua estableix que es consideren acceptables “algunes realitzacions [...] que són específiques d'un àmbit territorial reduït, dins del qual resulten plenament vàlides” (p. 21), el que posa de manifest, de nou, el concepte de restricció de territorialitat que, recordem, afecta no tant (o no únicament) el locutor, sinó el grup destinatari de la locució quan és coincident amb aquell. L'harmonia, en aquest sentit, és qualificada d'admissible “en l'àmbit territorial en què és propi” (p. 25), sense una limitació explícita de registre. Així, tot i que es manté una limitació en la incorporació del procés a l'estàndard, entenem que hi ha un canvi respecte de la postura anterior precisament per la pèrdua de la restricció diafàsica que, com veurem, sembla a hores d'ara la fonamental.

2.3. La *Gramàtica* de l'Institut d'Estudis Catalans

El tercer dels moments queda inaugurat per la publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC (2016; a partir d'ara, *GIEC*). L'anàlisi de la consideració normativa dels fenòmens de color de /a#/ resulta complexa quan es compara la *GIEC* amb les versions reduïdes, la *Gramàtica essencial de la llengua catalana* (IEC, 2018) i la *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana* (IEC, 2019b) —*GEIEC* i *GBU*, respectivament—, que presenten, de vegades, un to més restrictiu que la primera.

Les dues versions reduïdes, *GEIEC* i *GBU*, mantenen clarament la limitació territorial dels fenòmens de color de la vocal /a#/ , “acceptables en els respectius parlars” (IEC, 2018:§1.1.2.; IEC, 2019b:§1.3.), però sense referència explícita al registre, de manera que, en principi, d'acord amb la manca d'indicacions específiques, podríem entendre que els processos de color que afecten /a#/ formen part del quadre estàndard en tots els àmbits funcionals. Ara bé, la “Presentació” (§4) de la *GEIEC* recorda que “les formes i els usos restringits territorialment o els que tenen un caràcter informal solen ser poc adequats en comunicacions d'abast general i, doncs, convé substituir-los en certs contextos vinculats als registres formals [...]”. Sembla, per tant, que els trets d'ús no general només són acceptables en registres informals.

Al nostre parer, el to de la *GIEC* (IEC, 2016) planteja una visió matisadament distinta. En l'obra, la distribució per apartats dels fenòmens que afecten el vocalisme àton del català en l'àmbit del mot presenta dos nivells: “Casos més generals” (§3.3.4.1), on hi ha els fenòmens que ens ocupen, i “Altres casos” (§3.3.4.2), que inclou els processos de *b[ø]renar* (*berenar*) i *[aw]liva* (*oliva*), entre d'altres. Dels primers diu que “són acceptables” (p. 40), sense cap matis afegit de registre; dels segons afirma que “amb independència de la seva extensió, es perceben com a col·loquials i, per tant, s'eviten en els registres formals” (p. 50). Com en les versions reduïdes, la *GIEC* planteja que la variació plasmada en l'obra es considera adequada en un registre estàndard si no s'especifica el contrari i descriu, efectivament, la zona restringida on es produeix l'harmonia i la neutralització, però, tot i que reconeix la preferència d'ús de les formes més generals en les comunicacions de gran abast, recorda que les formes més delimitades territorialment sense restricció de formalitat són “igualmente vàlides” (IEC, 2016:xxiii). En qualsevol cas, més enllà dels trets de color, en general s'accepta que la *GIEC* ha suposat una compleció de la composicionalitat i el polimorfisme que ha caracteritzat la codificació del català (Pradilla, 2024), ara també de manera explícita en tot allò que caracteritza la variació oral genuïna.

En aquest sentit, entenem que hi ha un canvi significatiu en la consideració dels fenòmens de color en el quadre estàndard de la llengua oral respecte de la *Proposta* de l'IEC (1990) i de la *GNV* (AVL, 2006), tant pel registre com per l'exclusivitat d'ús en els productes dirigits a espais geogràfics on són propis, però que no es recull de manera fidel en les versions reduïdes, que *obliden* el matis de formes “igualmente vàlides” en comunicacions d'abast general. És en aquest sentit que cal llegir el punt 9 del document *Criteris generals sobre la llengua normativa i la llengua estàndard*, que redueix la restricció de territorialitat en favor d'una única restricció del prestigi del tret en qüestió:

“[C]onvé remarcar que l'etiqueta *àmbit restringit* [...] no hauria d'incloure a creure que l'ús d'aquests trets no és adequat fora de l'àmbit originari. L'àmbit d'ús originari d'un tret lingüístic pot ser molt reduït, però per raons d'utilitat i de prestigi pot ser assumit per la varietat estàndard general.” (IEC, 2019a:§9)

3. ELS TRETS DE COLOR DE A FINAL: RÀDIO I TELEVISIÓ

En aquest apartat estudiem els llibres d'estil de les ràdios i les televisions de l'àmbit lingüístic català, així com les obres acadèmiques dedicades al model de llengua en els mitjans de comunicació i en el sector audiovisual. *A priori*, esperàriem que l'evolució mostrada en la consideració ortològica dels trets de color de les obres gramaticals i normatives es repetira en el model de llengua de la ràdio i la televisió, a pesar de les especificitats lingüístiques requerides pels productes audiovisuals, especialment la ficció, que exigeixen una mirada àmplia del fet lingüístic que supere la dicotomia formal-informal (Mas, 2007). Per a l'anàlisi dels fenòmens que ens ocupen hem diferenciat, també, tres grans moments.

3.1. Els inicis de la radiotelevisió a Catalunya

Amb la creació de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, CCRTV (Llei 10/1983), la Generalitat de Catalunya prepara el camí legislatiu per l'engegada de les ràdios i la televisió que emeten exclusivament en català i que necessiten, per tant, un model de llengua adequat d'acord amb els interessos politicoculturals del moment. D'aquest ens públic dependrà, en un primer moment, Catalunya Ràdio, Ràdio Associació de Catalunya (RAC) —que és assumida per la Generalitat el 1984 i torna a mans privades el 1998— i Televisió de Catalunya, amb —l'aleshores— el seu únic canal: TV3.

En aquest període es difonen internament els documents de Catalunya Ràdio (1986a, 1986b, respectivament) *Orientacions per a l'ús de la llengua a Catalunya Ràdio i RAC* i *Principals faltes davant del micròfon* —que coneixem gràcies als treballs de Casals (2000, 2001a, 2001b, 2002, 2003, 2013, entre d'altres)— i es publica *Elocució i ortologia catalanes per a ús de locutors de ràdio i televisió* (Vallverdú, 1986), obres que tenen el valor de ser el primer conjunt de criteris de locució per a la ràdio i la televisió, respectivament, en català (Casals, 2001b, 2013). El model estàndard que s'hi propugna es basa, essencialment, en el dialecte central per qüestions d'operativitat i eficàcia. Quant a les realitzacions fonètiques, tot i que s'hi manifesta el respecte per les produccions de cada locutor, “ostensible en la pronúncia de les vocals” (Catalunya Ràdio, 1986a, p. 2 [a partir de Casals, 2001:353]), les obres adverteixen que “caldría evitar en la variant pròpia les característiques massa dialectals [...] i insistir en els trets més generals” (Vallverdú, 1986:46). Malauradament, com que els treballs se centren en el dialecte central, no podem saber quins són els trets fonètics considerats *massa dialectals* que han de ser bandejats de l'estàndard oral.

En l'àmbit estrictament valencià, sense mitjans majoritàriament en català, Casanova (2000) analitza el model lingüístic dels tres primers anys d'emissió del programa pioner en valencià *De Dalt a Baix* (Ràdio Peninsular, 1973 - 1993). L'estudi d'aquest programa (a partir d'ara, *DDAB*), que es fa a partir dels guions i d'entrevistes amb els periodistes implicats, permet inferir quin era el model estàndard per a la ràdio. Dels trets que analitza Casanova (2000) ens interessa destacar que els locutors “sempre evitaven l'harmonia” (p. 218), en clara consonància amb el criteri de Sanchis Guarner (1950).

3.2. Vida i mort de la Radiotelevisió Valenciana i la diversitat lingüística de TV3 (1989-2013)

El 1989, amb l'obertura dels canals de ràdio i televisió dependents de l'ens públic Radiotelevisió Valenciana (RTVV), creat el 1984, comença un segon moment en la consideració ortològica dels trets de color en la vocal baixa final del català occidental, que, a pesar de les línies precedents, resulta més significativa en la radiotelevisió catalana que no pas en la valenciana. Així, mentre que el model lingüístic de la radiotelevisió valenciana condemna els trets de color de l'harmonia vocàlica, veurem que en els mitjans de la CCRTV (Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals, CCMA, a partir de 2007) es produeix un enriquiment de la diversitat dialectal que incorpora trets orals específics de varietats catalanes no centrals i que es planteja, per tant, com considerar l'articulació de la vocal final de mots com *cas[ε]*.

Amb les notícies sobre l'obertura de la radiotelevisió valenciana, l'Institut de Filologia Valenciana va organitzar les *Jornades sobre la llengua oral als mitjans de comunicació valencians* (1987), les ponències de les quals es van publicar el 1990. La proposta fonètica de Ferrando (1990; a partir d'ara: *EPF*) qualifica de no recomanables tant l'harmonia vocàlica com la neutralització, tampoc en l'àmbit restringit, seguint els preceptes de Sanchis Guarner (1950). En aquesta mateixa línia, tot i que només fan referència al fenomen harmònic, es pronuncien tant el document de treball intern de la Radiotelevisió Valenciana *El(s) model(s) lingüístic(s) de la RTVV: criteris per a l'elaboració, supervisió i emissió de textos destinats a la RTVV* (RTVV, 1989; *Model*, a partir d'ara) com l'obra de Mollà (1990): *La llengua dels mitjans de comunicació* (*LMC*, a partir d'ara).

Mentrestant, als mitjans de Catalunya es produeixen una sèrie de canvis respecte del model lingüístic planificat que repercutiran en la consideració ortoèpica dels fenòmens de color de la vocal a final. D'acord amb Casals (2013) es poden destriar dos moments importants en la vida de la radiotelevisió catalana a partir de quatre grans paràmetres, dos dels quals són especialment interessants per a nosaltres: seguiment de la normativa i representació dels dialectes. Centrant-nos en aquests dos eixos, el primer moment comprén des dels inicis de

les emissions fins a mitjans dels noranta i es caracteritza per un seguiment sever de la normativa amb la difusió d'un estàndard molt formal basat quasi exclusivament en la varietat central en tots els programes que permeten una planificació escrita de l'oral, amb una clara voluntat educadora. El segon, des de ben entrats els anys 90 fins a l'actualitat, il·lustra una major diversitat dialectal i un model lingüístic que presenta usos no previstos en els documents normatius en favor d'un estil més pròxim a l'audiència, sense menystenir la preeminència del dialecte central en el doblatge i en les produccions pròpies.

Pel que fa, específicament, a la diversitat dialectal del model lingüístic de la radiotelevisió catalana, tot i que el llibre d'estil de TV3 (Televisió de Catalunya [TVC], 1995) encara se centra en el català central per "raons d'eficàcia", la guia lingüística de la televisió adverteix que aquesta tria "no significa atorgar cap preeminència a la varietat" (p. 6) i remet a les *Propostes* de l'IEC (1990, 1992) per a aprofundir en el coneixement de l'estàndard en totes les varietats del català. Ara bé, tant les *Orientacions lingüístiques* de Catalunya Ràdio (1998) com, després, el portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA, 2006), l'*ésAdir*, que arreplega les publicacions de les unitats d'assessorament lingüístic de les entitats de ràdio i de televisió de la CCRTV~CCMA, comencen a corregir el desequilibri geolèctol en incorporar trets no centrals en el model estàndard de la radiotelevisió, com ara el vocalisme àton de les varietats occidentals i els fenòmens que s'hi relacionen, entre els quals destaquen l'obertura de les *e* àtones en síl·labes travades inicials ([a]scola, [a]ncetar) i la realització com a [ɛ] de les *a* àtones finals: cas[ɛ], terr[ɛ]... (Casals, 2001a, 2002).⁷ Entenem, doncs, que als mitjans de Catalunya es valida l'articulació de /a#/ amb el tret de color [Palatal] característic d'una part important de les varietats nord-occidentals, especialment les del lleidatà. De fet, el portal lingüístic de la CCMA (2006:§1.1.3) no només qualifica el fenomen neutralitzador com a "perfectament admissible", sinó que el considera "recomanable, si es fa amb coherència."

A partir d'aquest moment es publiquen molts treballs que, més explícitament o menys, defensen el prestigi dels trets fonètics del català nord-occidental, en general, i de la neutralització de /a#/ en particular, i, per tant, l'adequació del fenomen a l'estàndard oral sense cap restricció de registre —vegeu, per exemple, Aragonés (2000), Julià-Muné *et al.* (2004), Creus i Romero (2005), Rull (2021), entre molts altres—. Sobta, tanmateix, el tractament diferenciat d'alguns treballs entre la neutralització del nord-occidental, ara apta per a l'ús general, i l'harmonia vocàlica del valencià, que resulta encara restringida territorialment, com ara en els treballs de Paloma *et al.* (2009) i de Paloma *et al.* (2011).⁸

En el *DDCOR*, *Diccionari de dubtes del català oral* (Paloma *et al.*, 2011), per exemple, s'ofereixen com a pronuncies estàndards taronj[a~ɛ] en català nord-occidental, però no taronj[a~ɔ] en valencià. D'acord amb el text introductori, això no obstant, les fonts de les indicacions de pronúncia són la *Proposta* de l'IEC (1990) i la *GNV* (AVL 2006), obres que qualifiquen els processos, que no són generalitzats ni en català nord-occidental ni en valencià, d'admissibles únicament en l'àmbit restringit. Més encara; la neutralització de /a#, que sí que apareix com a pronúncia recomanada en l'obra, només és admissible en l'àmbit informal (IEC, 1990), mentre que l'harmonia, d'acord amb l'AVL (2006), no té cap restricció de registre.

A Paloma *et al.* (2009:14), el "primer llibre d'estil pensat sota la perspectiva de la diversitat del patrimoni lingüístic" a partir de dotze subvarietats lingüístiques del català, l'harmonia vocàlica es bandeja de l'àmbit general d'emissió: les pronúncies de pilot[ɔ] o terr[ɛ] cal reservar-les per a la "zona lingüística pròpia de la subvarietat" (p. 24). La neutralització de /a#/ com a [ɛ], en canvi, es presenta com un tret apte tant per a un àmbit restringit d'emissió, en aquest cas l'espai geogràfic del lleidatà, com per a un de general, aspecte que s'oposa a la *Proposta* de l'Institut (1990) no només per la no limitació territorial del fenomen, sinó també per la manca de delimitació de registre, ja que la *Guia fonètica per a les televisions locals* "està pensada per donar resposta als programes de més formalitat, és a dir, els informatius [...]". (p. 15). Aquesta dualitat de tractament resulta paradoxal, atès que el resultat (de vegades idèntic) dels dos processos és jutjat de manera divergent: l'articulació de terr[ɛ] és apta per a un locutor de Lleida en qualsevol mitjà, però no ho és per a un de Xàtiva si parla en un mitjà no específicament valencià (meridional).

Probablement, aquesta divergència entre fenòmens s'explica per un excés de generalització de la neutralització en el català nord-occidental i la fragmentació de l'harmonia. Tot i que, certament, l'harmonia presenta tres models diferenciats, el model prototípic (*i. e.*, terr[ɛ] i cos[ɔ]) és el més estés, estable i de major vitalitat (Herrero, 2022). D'altra banda, la neutralització de /a#/ com a [ɛ], encara que dominant, tampoc no és generalitzada a tot el català nord-occidental i, fins i tot, presenta recessió a determinats indrets. Una prova d'aquesta no generalització del fenomen és que no ha estat incorporat en la proposta de llibre d'estil per a la televisió d'Andorra (Solís i Puigdomènech, 2006), que recomana l'articulació de *a* final sense trets de color.

⁷ Orientacions lingüístiques fou un document viu de Catalunya Ràdio que, tot refont els continguts dels documents anteriors de la CCRTV, s'actualitzava regularment entre els anys 1992-2001. Desconeixem en quina versió concreta s'assenyala com a estàndard la producció de /a#/ com a [ɛ], però prenem com a referència la versió de 1998 seguint Casals (2000).

⁸ Això no obstant, Castellanos (2011), en el seu projecte de modificació de la Proposta, manté per a tots dos processos les limitacions de registre i territorialitat que ja establia el document original de l'IEC.

Amb tot, el mateix Paloma (2016) inclou l'harmonia entre els punts que hauria d'incorporar l'IEC com a admissibles en el quadre estàndard. Més enllà d'aquesta consideració concreta, Paloma (2016) demana repensar la conveniència del concepte d'àmbit restringit d'un tret, ja que la dinàmica de l'audiovisual afavoreix una circulació ràpida del producte que ultrapassa fàcilment les fronteres de producció; a parer seu, cada vegada té menys sentit el concepte de restricció territorial i interessa, sobretot, saber si un tret oral determinat és estàndard o no ho és d'acord, entenem, amb criteris de prestigi del tret en qüestió.

Tornant als llibres d'estil valencians, l'AVL lliura a la RTVV el *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià* (Castillo *et al.*, 2011. *LEMAV*, a partir d'ara), que arreplega tant les consideracions de la GNV (AVL, 2006) com el valor de l'heterogeneïtat lingüística que s'observa a Catalunya en el model lingüístic dels mitjans. En aquesta obra, com és habitual, les pronúncies es classifiquen en recomanades, no recomanades i llicències, que són produccions acceptables, però restringides a un àmbit territorial o a un nivell de formalitat baix. L'harmonia vocàlica del valencià es descriu, concretament, com una llicència i, per tant, com una pronúncia admissible en l'àmbit territorial en què és pròpia, però sense cap restricció de formalitat, d'acord amb els preceptes de la GNV (AVL, 2006). Malauradament, el *LEMAV* tampoc no inclou cap valoració sobre la neutralització de la vocal /a/ final com a [ɛ] que caracteritza algunes varietats tortosines ubicades al País Valencià, i, per tant, dins dels dominis audiovisuals directes de la RTVV.

3.3. La segona vida de la ràdio i de la televisió valencianes: À Punt (2018-)

Amb la constitució de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació (Llei 6/2016, de 15 de juliol del servei públic de radiodifusió i televisió d'àmbit autonòmic, de titularitat de la Generalitat) comença una segona vida de la radiotelevisió valenciana, que havia estat tancada el 2013. L'any 2017 es publica el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació* (CVMA, 2017:153) —*LECVMC*, a partir d'ara—, un document que pretén tindre en compte “les característiques lingüístiques valencianes i la variació lingüística associada a les diferents situacions comunicatives.”

El llibre d'estil d'À punt caracteritza l'harmonia com una pronúncia acceptable, però amb una diferència de to important respecte del *LEMAV*. Així, mentre que per al *LEMAV* les llicències són “són acceptables, però restringides a un àmbit territorial o a un nivell de formalitat baix” (Castillo *et al.*, 2011:24), les acceptables d'À Punt “són realitzacions d'una extensió geogràfica no tan àmplia, però que continuen sent vàlides i assumides dins d'un model estàndard” (CVMA, 2017:162), una redacció que elimina el matís de restricció territorial de l'auditori i que recorda la consideració de formes “igualmente vàlides” de la *GIEC* (IEC, 2016:xxiii). Amb això entenem que el llibre d'estil d'À Punt legitima el fenomen harmònic amb independència del registre i del l'auditori al qual va dirigit el producte, com havia fet abans l'*ésAdir* amb la neutralització de /a#/ com a [ɛ], procés que tampoc no tracta el *LECVMC*.

4. DISCUSSIÓ

És evident que l'esperit que ha regit el procés codificador del català ha estat el de configurar un model de llengua estàndard composicional i polimòrfic. La diversitat de solucions dins del model referencial sempre serà superior en el llenguatge oral, i concretament en el nivell fonètic, per la pròpia natura de la dimensió lingüística, aspecte que no exclou la necessitat d'establir uns criteris d'elocució formal, basats —d'acord amb Mollà (1990)— en la normativa vigent, les particularitats personals, la situació comunicativa i les condicions sociolingüístiques. El resultat d'aquesta tria, l'estàndard oral, haurà de ser difós necessàriament des dels espais públics més privilegiats o visibles: el de l'àmbit educatiu i el dels mitjans de comunicació, entitats que, alhora, contribuiran a la (re) configuració del concepte viu i dinàmic d'estàndard lingüístic.

El model fonètic de la llengua oral planificada, indefectiblement guiat per les grafies, no pot ser un mer exercici de reproducció de la tira gràfica. És una idea comunament acceptada que les lectures oralitzades dels informatius o dels documentals i reportatges, per exemple, no poden ser purament ortografistes, aspecte que obliga a distingir “allò que és considerat norma social prestigiosa [d']allò que no gaudeix d'aquesta consideració” (Bibiloni, 1997:135), especialment quan el tret oral implica un allunyament de la forma escrita. D'aquests trets que se separen de la grafia, més enllà de la generalitat d'ús, alguns han estat clàssicament incorporats al model estàndard oral des dels inicis de la codificació fabriana —com ara els diferents mecanismes de reducció vocàlica del català (*i. e.*, [pare~ə] *pare*) o la manca d'articulació de *i* darrere de vocal i davant de la sibilant prepalatal sorda (*i. e.*, [pe(j)] *peix*)—, mentre que uns altres han seguit una evolució cap a l'acceptabilitat que hui en dia es considera assumida, com l'obertura en [a] de les *e* ortogràfiques incials de mots com [a]scola en els parlars occidentals.

Hi ha altres fenòmens, però, que han seguit una evolució més lenta o que no presenten una percepció unitària i clara respecte del prestigi del tret fonètic, com ara l'articulació acolorida de la vocal *a* final, una producció que resulta desnivellada quan es comparen diferents fonts documentals o quan es confronten els documents prescriptius amb les recomanacions lingüístiques dels mitjans de comunicació.

L'anàlisi, d'una banda, dels documents prescriptius i gramaticals i, de l'altra, l'examen dels llibres d'estil i les obres dedicades al model de llengua en els mitjans ens permeten separar tres grans moments en la consideració ortològica dels fenòmens de color de la vocal /a#/, tant en l'establiment del model estàndard oral com en la difusió del model llengua que fa la radiotelevisió. Aquesta evolució es pot veure en l'ús dels colors de les Figures 1 i 2: el negre per al bandejament dels trets de color en l'estàndard oral, el gris per a les restriccions de registre i territorialitat de l'auditori (gris fosc) o exclusivament de territorialitat (gris clar) i el blanc per a l'acceptació dels fenòmens sense cap mena de restricció explícita.

En la Figura 1 es presenten les línies evolutives de la consideració ortoèpica del fenomen de la neutralització de *a* final com a [ɛ] de les varietats nord-occidentals (línia 1) i de l'harmonia vocàlica del valencià (línia 2), amb les referències documentals de l'àmbit gramatical o normatiu que descriuen l'acceptabilitat dels fenòmens en l'estàndard oral. Una comparació de les línies 1 i 2 ens permet constatar una progressió des del bandejament dels fenòmens (Sanchis Guarner, 1950; Lacreu, 1990) fins a una incorporació dels processos en el model referencial, que encara resulta qüestionable atesa la diferència de tractament que hem detectat entre la *GIEC* (IEC, 2016) i les versions reduïdes d'aquesta. En qualsevol cas, primer la neutralització de *a* final i després el fenomen assimilatori del valencià, han estat inicialment restringits tant diafàsicament (en l'àmbit menys formal dins dels usos de l'estàndard) com territorialment (en els parlars en què són propis) en la *Proposta* de l'IEC (IEC, 1990) i la *GUL* de l'IIFV (Cuenca i Pérez Saldanya, 2002); després, únicament en referència al destinatari model dels espais lingüístics on són considerats genuïns, d'acord amb la *GNV* (AVL, 2006). Una lectura menys restrictiva de l'obra gramatical de l'IEC (2016), finalment, ens permet categoritzar els fenòmens com a aptes per a l'ús general sense restricció de formalitat; una de més restrictiva mantindria la limitació de territorialitat del destinatari sense constrenyiment de registre.

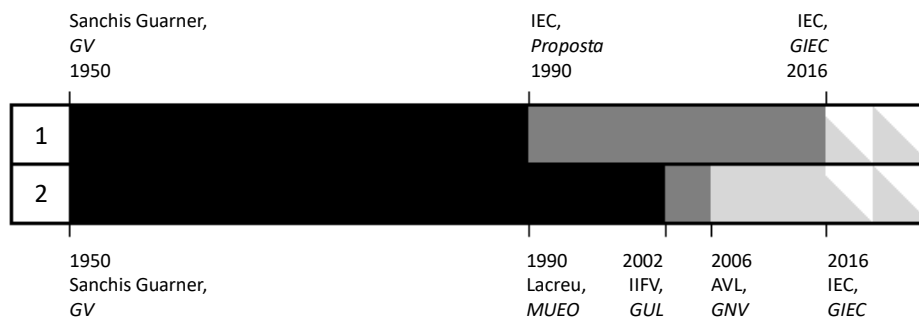

Figura 1. Línia evolutiva de la consideració ortològica dels fenòmens de color de /a#/ d'acord amb les obres normatives i gramaticals.

La Figura 2, en canvi, mostra l'evolució de la valoració ortoèpica dels fenòmens (A per a la neutralització de /a#/ i B per a l'harmonia) que es fa des dels llibres d'estil i les obres dedicades al model de llengua en la radiotelevisió, tot i que també es pren com a punt de partida la primera valoració ortològica de què tenim notícia, la *Gramàtica valenciana* de Sanchis Guarner (1950). Si fem la comparació entre fenòmens notarem que la progressió, també en tres fases, és similar a la que hem vist anteriorment: la neutralització fa una evolució més ràpida que l'harmonia quant a la locució apta per als mitjans de comunicació d'abast general i en qualsevol registre, tot i que se situen en un mateix punt final. El rebuig dels trets de color en la vocal /a#/ apareix bé explícitament (Ferrando, 1990; Mollà, 1990; RTVV, 1989), bé per l'anàlisi que es fa de l'actuació periodística (Casanova, 2000), bé per l'exclusió dels trets no centrals (Catalunya Ràdio, 1986a; Vallverdú, 1986). La fase de restriccions (en color gris), però, diferencia el dos fenòmens: mentre que la neutralització del nord-occidental segueix les restriccions de la *Proposta* en el llibre d'estil de TV3 (TVC, 1995) i, per tant, les limitacions d'ús restringit i àmbit informal, l'harmonia vocàlica només presenta restricció de territorialitat en el *LEMAV* (Castillo *et al.*, 2011), tot i que aquest fenomen de color resta més temps bandejat del model de llengua dels mitjans respecte del procés de neutralització. En qualsevol cas, tant des de les *Orientacions lingüístiques* (Catalunya Ràdio, 1998) i l'*ésAdir* (CCMA, 2006), com des del *LECVMA* (CVMA, 2017), tots dos processos resulten incorporats com a trets orals de prestigi en els territoris on són genuïns i, per tant, acceptables en qualsevol registre i vàlids per a l'ús general.

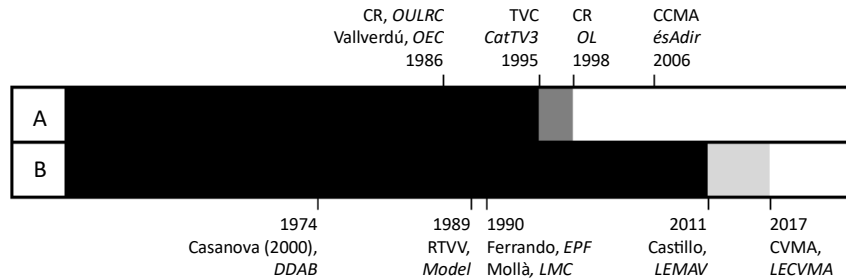

Figura 2. Línia evolutiva de la consideració ortològica dels fenòmens de color de /a#/ d'acord amb els llibres d'estil i les obres dedicades al model de llengua en els mitjans de comunicació.

Finalment, si revisem les quatre variables en conjunt i comparem la Figura 2 (línies A i B) amb la Figura 1 (línies 1 i 2) notarem que, especialment en els últims 20 anys, és el sector de la radiotelevisió, com defensa Casals (2003), qui ha marcat el ritme sobre el model de l'estàndard oral en català, si més no pel que fa als trets de color en la vocal a final, i qui, com demanava Paloma (2016), ha qüestionat el concepte de territorialitat a l'hora de considerar un tret apte o no apte per als mitjans de comunicació que, necessàriament, han de ser plurals i diversos també en l'àmbit lingüístic.

5. CONCLUSIÓ

L'anàlisi de les obres de tipus gramatical i lingüístic, d'una banda, i dels llibres d'estil i els treballs que configuren el model lingüístic dels mitjans de comunicació orals, de l'altra, evidencien que la consideració ortoèpica dels fenòmens de color de la vocal a final en català occidental ha evolucionat des del rebuig fins a l'acceptabilitat en el registre estàndard oral. El grau d'acceptació, però, depèn en gran mesura de la interpretació que fem de les darreres gramàtiques de l'Institut d'Estudis Catalans, però resulta inqüestionable si ens atenem als llibres d'estil de les radiotelevisions d'àmbit català.

En aquest sentit, sembla que decau el concepte d'ús restringit associat a la delimitació territorial d'un tret, especialment quan s'interpreta d'acord amb la uniformitat o heterogeneïtat de l'auditori potencial del parlament, en favor d'una única restricció de caràcter diafàsic o de registre, com demanava, per exemple, Paloma (2016), és a dir, d'acord amb els trets de caràcter genuí que es consideren de prestigi o aptes per a la comunicació general de la població. Encara, però, no hi ha treballs de camp que arpleguen quina és la valoració que els parlants fan dels trets que ací es tracten; en qualsevol cas, convé preguntar-se qui decideix sobre el prestigi d'un tret: són els parlants que el produeixen de manera quotidiana o és la percepció *dels altres* la que imposa una valoració sobre el tret en qüestió? Al nostre parer, tant la neutralització de *a* final com a [ɛ] com l'harmonia vocàlica són trets que tenen cabuda en l'ideal de model únic polimòrfic que reclama Pradilla (2024) en què l'usuari pot triar entre una diversitat d'opcions no jerarquitzades.

REFERÈNCIES

- Aragonés, A. (2000). "La llengua oral i la proposta d'estàndard", en J. Moran (ed.) *Jornades de la Secció Filològica de l'IEC a Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 21–28.
- Acadèmia Valenciana de la Llengua (2006). *Gramàtica normativa valenciana*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Acadèmia Valenciana de la Llengua (2014). *Diccionari normatiu valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Badia i Margarit, A.M. (1994). *Gramàtica de la llengua catalana: descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Bataller Grau, V. (2018). *El parlar del «tinguem»: el valencià de Xàtiva i la seua àrea d'influència*. Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva.
- Bibiloni, G. (1997). *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: E. Climent.
- Bouiali, M. (2019, 9 d'octubre). «L'AVL posa veu al diccionari», *Levante - EMV*. <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2019/10/09/l-avl-posa-veu-diccionari-14028192.html> [Consulta: 14.7.2024]
- Carrera-Sabaté, J. i Creus, I. (2015). «Normativa i fonètica: una mirada actual», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 25, 17-37. <https://doi.org/10.2436/20.2504.01.89>
- Casals, D. (2000). «Les «Orientacions lingüístiques» de Catalunya Ràdio», en I. Creus, J. Julià i S. Romero (eds.) *Llengua i mitjans de comunicació: actes del Congrés de Llengua i Mitjans de Comunicació*. Lleida: Pagès, 205–214.

- Casals, D. (2001a). «Contribució dels media orals en la construcció d'un estàndard de masses plural: presència del dialecte nord-occidental en el llibre d'estil de les emissores radiofòniques de la CCRTV», *Zeitschrift für Katalanistik* 14, 150–161. <https://doi.org/10.46586/ZfK.2001.151-161>
- Casals, D. (2001b). «El primer llibre d'estil de les emissores radiofòniques de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (I): «Orientacions per a l'ús de la llengua a Catalunya Ràdio i RAC» (1986)», *Llengua & Literatura* 12, 339-374.
- Casals, D. (2002). «El valencià en el model de llengua de les emissores de ràdio de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió», en E. Casanova, J. Martí Mestre i A. Saragossà (eds.) *Estudis del valencià d'ara: actes del IV Congrés de Filologia Valenciana (2000)*. València: Denes, 45–54.
- Casals, D. (2003). «Contribució dels media al caràcter dinàmic de l'estàndard. Evolució del model lingüístic de les emissores radiofòniques de la CCRTV: de la primera versió (1986) a la de 1999», en V. Martines (ed.) *Llengua, societat i ensenyament* (Vol. 1). València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 493–542.
- Casals, D. (2013). *El català actual. Mòdul 2. Els models lingüístics actuals*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Casanova, E. (2000). «El model lingüístic del programa radiofònic «De Dalt a Baix»», en I. Creus, J. Julià-Muné i S. Romero (eds.) *Llengua i mitjans de comunicació: actes del Congrés de Llengua i Mitjans de Comunicació*. Lleida: Pagès, 215–228.
- Castellanos, J.A. (1990). «L'ortoèpia segons Fabra». *Els Marges* 42, 83–91.
- Castellanos, J.A. (1994). *Manual de pronunciació*. Vic: Eumo.
- Castellanos, J.A. (2011). *Proposta de modificació del fascicle de fonètica del document de l'IEC «Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana»*. <http://latel.upf.edu/resolc/veu/num3/propostamodificaciofoneticaiec.pdf> [Consulta: 10.7.2024]
- Castillo, C., Fenollosa, F., Garcia Perales, V., Mas, J.À., Moltó, S. i Olmos, T. (2011). *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Catalunya Ràdio (1986a). *Orientacions per a l'ús de la llengua a Catalunya Ràdio i RAC*. [Document inèdit].
- Catalunya Ràdio (1986b). *Principals faltes davant del micròfon*. [Document inèdit].
- Catalunya Ràdio (1998, 1992 - 2001). *Orientacions lingüístiques*. [Document inèdit].
- Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (2006). *ésAdir. El portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*. <http://esadir.cat/> [Consulta: 1.7.2024]
- Creus, I. (2012). «L'ortoèpia fabriana a partir de les «Converses filològiques»», en M.À. Pradilla (ed.) *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (2008)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 268–278.
- Creus, I. i Romero, S. (2005). «L'ús oral formal nord-occidental: criteris, descripció i orientacions ortoèpiques», *Llengua & Literatura* 16, 229–246.
- Cubells, O. (2018). *Els parlars de la Ribera d'Ebre. Estudi geolingüístic* [Tesi doctoral]. <http://hdl.handle.net/10803/8776> Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- Cuenca, M.J. i Pérez Saldanya, M. (2002). *Guia d'usos lingüístics. 1, Aspectes gramaticals*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació (2017). *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*. València: Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació.
- Ferrando, A. (1990). «Elements per a una proposta fonètica», en A. Ferrando (ed.) *La llengua als mitjans de comunicació: actes de les Jornades sobre la Llengua Oral als Mitjans de Comunicació Valencians*. València: Institut de Filologia Valenciana, 51–64.
- Fullana, L. (1915). *Gramàtica elemental de la llengua valenciana*. València: Doménech.
- Gili i Gaya, S. (1931). *Estudi fonètic del parlar de Lleida. Miscel·lània Filològica dedicada a D. Antoni M. Alcover*. Palma: Círculo de estudios.
- Herrero, R. (2022). *Variació i estabilitat en el sistema vocàlic del valencià: Anàlisi acústica de l'harmonia vocàlica* [Tesi doctoral]. <https://hdl.handle.net/10550/81332> València: Universitat de València.
- Herrero, R. (2023). «Tipología y parámetros de la armonía vocálica», en S.A. Flores, J.L. Ortega i J.A. Nisa (eds.) *Nuevas tecnologías y aproximaciones a estudios sobre lengua, lingüística y traducción*. Madrid: Dykinson, 451–474.
- Institut d'Estudis Catalans (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. 1, Fonètica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Institut d'Estudis Catalans (1992). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. 2, Morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Institut d'Estudis Catalans (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Institut d'Estudis Catalans (2018). *Gramàtica essencial de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Institut d'Estudis Catalans (2019a). *Criteris generals sobre la llengua normativa i la llengua estàndard*. https://www.iec.cat/llengua/documents/Criteris_generals_sobre_norma_i_estandard_final_15112019_web.pdf [Consulta: 20.5.2024]
- Institut d'Estudis Catalans (2019b). *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Jiménez, J. (2001). "L'harmonia vocàlica en valencià", en A. Bover i Font, M.R. Lloret i M. Vidal-Tibbits (eds.) *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 217–244.
- Jiménez, J. i Lloret, M.R. (2011). "Harmonia vocàlica: paràmetres i variació", *Estudis Romànics* 33, 53–80. <https://doi.org/10.2436/20.2500.01.72>
- Julià-Muné, J., Creus, I. i Romero, S. (2004). *El català nord-occidental. Descripció i orientacions ortoèpiques*. Lleida: Pagès.
- Lacreu, J. (1990). *Manual d'ús de l'estàndard oral* (1a ed.). València: Universitat de València.
- Lacreu, J. (1995). *Gramàtica valenciana*. Alzira: Bromera.
- Marvà, J. (1932). *Curs pràctic de gramàtica catalana*. Barcelona: Barcino.
- Mas, J.À. (2007). "Un repte de la (socio)lingüística aplicada: el model de llengua col·loquial per a la comunicació audiovisual", *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 2, 47–56. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2007.701>
- Milà i Fontanals, M. (1890). *Obras completas del doctor D. Manuel Milà y Fontanals. Estudios sobre historia, lengua y literatura de Cataluña: Vol. III* (M. Menéndez y Pelayo, ed.). Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer.
- Mollà, T. (1990). *La llengua dels mitjans de comunicació*. Alzira: Bromera.
- Paloma, D. (2016). "Vint-i-cinc anys després de la «Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I, Fonètica»", *Llengua Nacional* 94, 15–18.
- Paloma, D., Mas, J.À. i Montserrat, M. (2011). *Diccionari de dubtes del català oral (DDCOR)*. Xarxa Vives d'Universitats [Recurs electrònic]. <https://llengua.info/ddcor> [Consulta: 10.7.2024].
- Paloma, D., Puigròs, M.A., Rico, A. i Torrent, A.M. (2009). *Guia fonètica per a les televisions locals*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Pradilla, M.À. (2024). *Normativitat, (re)estandardització i glotopolítica. Noves mirades des de la sociolingüística catalana*. València: Universitat de València.
- Puigròs, M.A. (2001). Anàlisi del sistema vocàlic balear. *Llengua & Literatura* 12, 105–125.
- Revest, L. (1930). *La llengua valenciana: notes per al seu estudi i conreu*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- Rossich, A. (2011). "L'ortoèpia catalana segons Milà (xvi)", en J. Solé i Bordes i S. Amigó (eds.) *Actes del simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, 120–135.
- Radiotelevisió Valenciana (1989). *El(s) model(s) lingüístic(s) de la RTVV: criteris per a l'elaboració, supervisió i emissió de textos destinats a la RTVV*. [Document inèdit].
- Rull, X. (2021). *Configuració de l'estàndard oral lleidatà*. Lleida: Pagès.
- Salvador, C. (1951). *Lliçons de gramàtica valenciana amb exercicis pràctics*. València: Lletres Valencianes.
- Salvador, C. (1952). *Gramàtica valenciana amb exercicis pràctics*. València: Lletres Valencianes.
- Sanchis Guarnier, M. (1950). *Gramàtica valenciana*. València: Torre.
- Solà, J. (1999). *Parlem-ne. Converses lingüístiques*. Barcelona: Proa.
- Solís, M. i Puigdomènech, L. (2006). «Proposta de llibre d'estil per a Andorra Televisió: notes sobre el procés d'estandardització de la varietat lingüística nord-occidental», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 19, 291–308.
- Televisió de Catalunya (1995). *El català a TV3: llibre d'estil*. Barcelona: Edicions 62.
- Ulldemolins, A. (2018). *Grau d'integració del tortosí en l'estàndard planificat i difós pels mitjans de comunicació i pel sistema d'ensenyament* [Tesi doctoral]. <http://hdl.handle.net/10803/663843> Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona
- Valls, E. (2008). «La desdialectalització del català nord-occidental: cap a una convergència total amb l'estàndard?», *De Lingua Aragonensi* 4, 55–89.
- Valls, E. (2018). «El lleidatà, un parlar en recessió. Aspectes fonètics i fonològics», *Shikar: Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià* 5, 151-157.
- Vallverdú, F. (1986). *Elocució i ortologia catalanes per a ús de locutors de ràdio i televisió*. Barcelona: Jonc.
- Valor, E. (1973). *Curso medio de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. València: Gorg.
- Valor, E. (1977). *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. València: E. Climent.
- Veny, J. (1982). *Els parlars catalans: síntesi de dialectologia*. Palma: Moll.